

FIGYELŐ

Timkó Imre emlékezete. Halálának tizedik évfordulóján emlékezünk meg Timkó Imre hajdúdorogi görögkatolikus püspökről, a könyvtáralapítóról, a bibliofilról és a K-ÉK magyarországi könyvészeti kutatások kiemelkedő mecénásáról.

1959-ben lett a budapesti Teológiai Akadémia professzora, jelentős tudományos munkásságot folytatott. 1975-ben szentelték püspökké, röviddel ezután megkezdte az egyházmegyei központ kiépítését Nyíregyházán. 50 000 kötetre méretezett helyiséget alakított ki a Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárának elhelyezésére. Ez a gyűjtemény hosszú időn át rendezetlenül, használható katalógus nélkül létezett. Timkó Imre tette lehetővé, hogy a Debreceni Egyetemi Könyvtár munkatársai a régi könyveket feldolgozzák. Ugyancsak ő kezdeményezte, hogy az egyházmegye paróchiáiról és filiáiról a kallódó könyvészeti értékek bekerüljenek Nyíregyházára. Vidéki útjai alkalmával maga is gyűjtött be könyveket, körlevélben ösztönözte ugyanerre a lelkeskedő papságot, valamint engedélyt adott P. Dudás Bertalan bazilita protoigumennek és e sorok írójának a könyvgyűjtő terepmunkára, evvel messze megelőzve korát. E tevékenység eredménye a hazai és nemzetközi könyvészeti szakirodalomban egyaránt elismerést nyert.

Timkó Imre szenvedélyes bibliofil volt, kispap kora óta gyűjtött könyvtárát végrendeletileg egyházi célra hagyta. Tíz évvel ezelőtt személyében a halál idő előtt ragadott el egy kiemelkedő egyéniséget. Emléke előtt e helyen hajtunk fejet.

OJTOZI ESZTER

A hazai Erasmus-kutatás múltja és jelene. „Kezdetben vala...” Vagyis 450 évvel ezelőtt a magyarországi értelmiség számára Rotterdami Erasmus épp olyan ismert volt, mint Európa más részében. Ez azt jelentette, hogy a művelt magyarországi eruditus nemcsak könyveit ismerte, de feltűnően sokan leveleztek is Európa leghíresebb írójával. Ezt a megjegyzést azért szükséges mindjárt a kezdetnél hangsúlyozni, mert közismert, hogy Erasmust nem lehet csak könyveinek olvasása révén megismerni. Aligha tévedek, ha azt állítom, hogy a négyezernél több levelének átnézése nélkül egyetlen kutató sem láthat bele az erasmusi életmű egészébe.

Hogy milyen jól ismerték Erasmust magyar kortársai és mennyire tudták, hogy Európa „színpadán” hová, melyik oldalra, milyen „kulisszák” mögé állítsák és hogy Ő milyen szerepet vállalt a Republica Christiana alakításában, azt többek között két epizóddal lehet illusztrálni. Az egyik 1522-ben, a másik 1526-ban, közvetlenül Mohács előtt történt –, mindegyik hiteles, mert Erasmus egyik magyarországi barátja, Pápai Jakab jegyezte fel, aki a fiatal Lajos királyt gyermek kora óta nevelte.¹

¹ TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre: *Erasmus és magyar barátai*. Bp. 1941. 4; 108. – Uő: *Humanizmus és nemzeti irodalom*. Bp. 1966. 50–132. A két epizódról l. i. m. 42. és 54., illetve 84. és 94.

1522 nyara. II. Lajos udvarában vagyunk. A király 16 éves –, néhány hónappal ezelőtt vette feleségül a 17 éves Habsburg Máriát. Az udvari ebédlőben jelen vannak: Burgus császári követ, valamint a német lovagrend nagymestere, Brandenburgi Albert és testvére György, akiről többen azt jegyezték fel, hogy a koraérett Lajos király rossz szelleme. A beszélgetés témája – Piso beszámolója szerint – ismét Luther reformjának forradalmi újításai körül forgott, azzal a közhelynek számító téves megjegyzéssel, hogy Luther tanait azért is érdemes követni, mert a tudósok tudása, Erasmus mester is követői közé állt. A társaságból egyetlen ember, Piso Jakab tudta, hogy ez az állítás nem igaz, és nem lehet egyenlőségjelet tenni Erasmus és Luther közé. Ennek igazolására elővette a mindig magánál őrzött levelet, amelyet Erasmus nemrég saját kezével írt neki Budára. A levél tartalma és az a tény, hogy saját szemükkel láthatják a világhírű Erasmus kézírását, olyannyira felkeltette a jelenlévők érdeklődését, hogy a királyné kiragadta Piso kezéből a levelet, majd Lajossal együtt elolvasta.

Ez a jelenet a mi szempontunkból azért fontos, mert egyrészt tetten érhetjük az akkori közvéleményben is már elterjedt vélekedést, miszerint Erasmus „szálláskészítője” volt Luthernek. Másrészt részesei lehetünk egy teológiai vitának, amely során egy hazai humanista kél Erasmus védelmére. Mint később látni fogjuk, épp a hiteles Erasmus-kép szempontjából rendkívüli jelentőségű ez az adat.

1526 eleje, Mohács előtt néhány hónappal. – A humanista diplomata, Ursinus Velius újból Budán tartózkodik. Erasmusra terelődik a szó. Mindketten, ő is, Piso is állandó kapcsolatban állnak a rajongva csodált mesterrel, Erasmussal. Piso tollat fog, és beszámolót küld az elmúlt hetek eseményeiről, és levelét így kezdi: Természetesen megint Rólad beszélgettünk; mert Te, Erasmus, mindig velünk vagy; velünk, ha reggelizünk, ha ebédelünk – ha állunk, ha ülünk. Egyszóval velünk vagy egészen, még akkor is, ha sétálunk, ha kilovagolunk. Mi meg Veled vagyunk, egyedül a tér választ el minket egymástól. És visszaemlékezik arra a jelenetre, amikor a két Thurzó testvér: János boroszlói és Szaniszló olmützi püspök megcsókolták Erasmusnak Piséhez írt levelét.

Ha ezt a két ismert epizódot hozzásoroljuk ahhoz a közismert tényhez, hogy a hazai erasmisták milyen alaposan ismerték Erasmust, a bibliafordítót, akkor megfogalmazhatjuk azt a kétségbevonhatatlan igazságot: a hazai közvélemény Erasmusban mindenekelőtt a teológust látta –, épp azt, aminek ő magát mindig is nevezte. Természetesen jól tudták itthon is, hogy a csodált mester sok minden másban is maradandót alkotott, de kortársai pontosan tudták, hogy meddig és miben haladt együtt Lutherrel és mi volt az a határ, amelyet nem tudott és nem akart átlépni. A jelekből arra lehet következtetni, hogy Piso, Oláh Miklós és a legtöbb erasmista magyar humanista jól volt informálva; tehát tudtak arról az egyre szenvedélyesebb vitáról, melynek hangnemét, stílusát Luther *De servo arbitrio* című, 1525-ben közreadott vitairata jól tükrözi. Erasmus védi, Luther viszont szenvedélyesen tagadja az ember szabad akaratának tételét. Az elvi szakadék közöttük ekkor már oly mély és áthidalhatatlan, hogy egyetlen kortárs számára sem volt kétséges, hogy Erasmus római katolikus maradt, Luther pedig nemcsak a pápát, de a hittitkok leglényegesebb tételeit is megtagadva „apostata a fide” lett, vagyis tudatosan szakított a római egyház ezeröttszáz éves hitigazságaival.

*

Dolgozatom szándékosan nem foglalkozik a kortársak szerteágazó kapcsolataival, hiszen mindezt *Erasmus és magyar barátai* címen régóta ismerjük. Céлом ugyanis a hiteles Erasmus-kép alakulásának bemutatása. Ezért nem sorolom fel – még summázva sem – azokat az adatokat, amelyekből világosan kitűnik, hogy Erasmus évszázadokon keresztül olvasott, „élő” valóság, szellemi táplálék maradt a hazai művelődés számára. A bibliográfiai felsorolások ismétlése helyett most századunkba lépünk, és megdöbbenve tapasztaljuk, hogy míg kortársai lelkében az eredeti,

igaz Erasmus-kép élt, addig 1920-tól kezdve egyre zavarosabbá válik a helyzet, és torzóvá silányul az eredeti, a hiteles arc. A torzítás két forrásból ered – az egyik szellemtörténeti, a másik világnézeti indíttatású.

A hazai szellemtörténet legnevezetesebb tudósai, professzorai, érthetetlen módon egymást túlicitálva, Erasmusról a tényeknek homlokegyenest ellentmondó kijelentések sorát állították. Íme néhány a sok közül: Erasmus langyos, kételkedő filozófus; fáradt pesszimizmusa méreg; őt kell felelőssé tenni mindazért a romboló, cinikus magatartásért, ami a budai udvarban lábra kapott és a mohácsi tragédiához vezetett; szelleme, mint a „nemzetromlás virága” hajtott ki a magyar műveltség talajából”; pacifizmusa éppen akkor bénította meg a hazai közvéleményt, amikor fegyvert kellett volna ragadnia mindenkinek a török ellen! Ne feledjük: 1526-ot írunk! A sort Thienemann Tivadar kezdte, de ugyanebben a szellemben nyilatkozik Erasmusról Horváth János, Szekfű Gyula is.

Vajon hogyan történhetett mindez, és honnét vették az ötletet ezek a különben megbízható, nagyhírű tudósok? A fő okra Trencsényi-Waldapfel Imre mutatott rá, aki egyedül „mert” szembe szállni az igaztalan vádaskodókkal. 1941-ben nyíltan kijelentette, hogy akik így eltorzítják és lerombolják Európa legnagyobb szellemi formálójának tekintélyét, azok nem ismerik műveit és nem olvassák Allen 1906 óta közreadott köteteit, amelyek Erasmus több ezer levelét tartalmazzák. „A magyar Erasmus-kutatás legnagyobb mulasztása az, hogy Erasmus publicisztikai munkásságát úgyszólván teljesen figyelmen kívül hagyták”. Az *Erasmus és magyar barátai* című könyvének ez a kijelentése azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy az említett tudósok korrigálják tévedésüket. Ők ugyanis valóban nem a Nyugaton megindult új kutatások eredményei nyomán haladtak, hanem – a jelek szerint – a német protestáns szakirodalom Erasmus-ellenességét építették bele saját szemléletükbe. A kezdeményező az a Thienemann Tivadar volt, aki éveken át vizsgálta a 16. századi német–magyar szellemi kapcsolatok elemeit, különös tekintettel Luther óriási hatására. Itt csak utalok Luther Mártonnak latinul és németül megjelent *De servo arbitrio* című, Erasmus ellen írt művére, amely – mint köztudott – végleg eldöntötte a kettejük közti szellemi párvialal sorsát. Nos, aki bővebben kíván foglalkozni a témával, és elolvassa azokat a kifejezéseket, amelyekkel Luther illeti Erasmust, az rátalál az imént felsorolt szellemtörténészek tollából származó vádak forrására. A polémia elkerülése végett elegendő utalnom Luther említett könyvének 1996 végén megjelent magyar fordítására, a soproni Berzsényi Dániel Liceum kiadásában.² A tudományos szempontból is kiváló fordítás százsámra közli egyértelmű magyar kifejezésekkel a Thienemann–Horváth–Szekfű által megfogalmazott elmarasztaló jelzőket. („Szeptikus... szofista... semleges megalkuvó... kitalációk álarca mögé búvó... újabb mesterkedést kieszelő... tapasztalatlan népet megtévesztő... semmitmondó szóvirágokat gyártó... elvetemült... szívében Epikuros disznóólját eltűrő...” stb.)

A világnézeti indíttatású torzítás újabb fejezetet nyitott a hazai Erasmus-kutatásban. A kérdésel azért kell hangsúlyozottan foglalkozni, mert ez a torzítás napjainkig tovább él, és megtéveszti a mai olvasóközönséget is.

A sors iróniájának nevezhetnénk, hogy ez épp annak a T. Waldapfel Imrének a nevéhez fűződik, akiről az imént azt állítottuk, hogy egyedül ő ismerte a nyugati szakirodalom kutatási eredményeit, és a fiatal generáció tőle várta Erasmus rehabilitációját. 1948 után azonban – amint köztudott – egyik vezetője lett a marxista ateizmusnak. Ez többek között – és éppen az Erasmus-kutatás terén – azt jelentette, hogy nem lett szószólója a nyugati tudósok egyöntetű megállapításának: Erasmus az újkori Európa legműveltebb teológusainak egyik vezéregyénisége. Ezt Nyuga-

² LUTHER: *A szolgálai akarata*. – Luther Márton *De servo arbitrio* című teológiai vitairata. 1525. Latin eredetiből és németből magyarra fordították: JAKABNÉ CSIZMAZIA Eszter, WELTLER Ödön és WELTLER Sándor. Sopron, 1996.

ton 1950 óta minden német, angol, francia, amerikai irodalomtörténész így tudja, igazolja és megszámlálhatatlan tudományos könyvben, tanulmányban, konferencián terjeszti, s mindmáig újabb adattal hitelesíti. Közben ugyanis nemcsak leveleinek összkiadása készült el (*Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami. Oxonii. Rö. v.: OE*), hanem műveinek egy nemzetközi bizottság által irányított új összkiadása is (*Opera omnia Desiderii Roterodami. Amsterdam.*) Éppen ezért a hazai Erasmus-kutatás felmérhetetlen kárt szenvedett azáltal, hogy az ab ovo teológia-ellenes ateista materializmus ellenakcióba kezdett; sőt Waldapfel még azt is átírta, amit 1941-ben oly bátran vallott, és a *Humanizmus és nemzeti irodalom* c. tanulmánykötetében, a „javított” kiadásban már Engels és Zsirmunskij okfejtéseivel bizonygatja, hogy Erasmus legnagyobb érdeme, hogy „segítette a feudalizmust és a vele szövetséges egyházat leleplezni” (sic!)³. Ezek után nem lehet csodálkozni, hogy a számtalan kötetet kitevő életműből épp a legbizarrabb könyvet, a *Colloquia familiaria*t szemelte ki a magyar olvasóközönség számára. De a sok félreértésre okot adó műből is csak néhány fejezetet fordított le Komor Ilonával együtt *Nyájas Beszélgetések*, illetve később az újabb kiadásoknál *Beszélgetések* címmel. „A Beszélgetések olvasóihoz” és a jegyzetek híven tükrözik a marxista tudós szemléletét.

Kardos Tibor tevékenysége is felelős a hiteles Erasmus-kép torzulásáért. A *Balgaság dicsérete* címen fordította le magyarrá az *Encomium moriae sive laus stultitiae* (1509) c. híres művet. A siker mindmáig nem maradt el, hiszen ebben Erasmus – saját vallomása szerint – az udvari bolondok sapkáját véve magára, mindenkit ironikusan mutat be egy olyan világban, ahol az ostoba szenvedély diadalmaskodik. Erasmusnak emiatt gyült meg a baja, mert ellenfelei nem értették meg, hogy – saját szavai szerint – „okítani akartunk, nem sebezni, segíteni, nem sérteni, az emberi erkölcsöket megjobbítani, nem pedig összekuszálni. A Balgaságban sincs egyébről szó, mint a Keresztény harcosban, csak a tréfa leple alatt⁴. Sokan nem értették meg ezt a ferde tükörben ábrázolt, visszájára bemutatott komédiát, és komolyan vették, sőt messzemenő következtetéseket vontak le, mondván az udvari bolond szerepeltetése csak ürügy –, a főszereplő maga a cinikus Erasmus. Nem értette meg Kardos Tibor sem, sőt, a valóságtól teljesen elrugaszkodva hosszan elemzi Erasmusnak, a térvénytelen származása miatt meghasonlott humanistának – szerinte – mindent és mindenkit kigúnyoló cinizmusát, saját egyházát is pellengérré állító kiábrándult kereszténységét. A szomorú tragikomédia abban rejlik, hogy Kardos hosszú fejtegetéseiben saját, hasonló sorsát is beépítette a fordításhoz fűzött tanulmányába, amelyet a kiadók mindmáig rendszeres időközben változatlan formában a könyvnapok egyik szellemi csemegéjeként jelentetnek meg. Kardos tudatosan, vagy akarattal nem vette tudomásul, hogy mi a *Balgaság dicsérete* „zárának” kulcsa. Pedig ezt maga Erasmus adja olvasói kezébe, és a külföldi szakirodalom is félreérthetetlenül igazolta mindmáig. Erasmus ugyanis a XXIX. fejezetben (a *Balgaság* magának követeli az igazi eszélyességet címmel) beszél arról a görög mitológiában ismert Szilénosz-szekerénykéről, amelyet csak ki kell nyitni, és „belül azonnal mindent fordítva találás”.⁵ Ez a nyitja az egész *Encomium moriae*-nak. Ha valaki ezt nem veszi tudomásul, szükségképpen arra a következtetésre jut, hogy a műben „nem Balgaság úrnő szól, hanem maga Erasmus” (Erasmus saját szavai!). És ebbe a megbocsáthatatlan tévedésbe esett Kardos is, megmásítva ezzel a zseniális szerzőnek, Erasmusnak eredeti szándékát. Ahelyett, hogy ezt a „kulcsot” használta volna, olyan teóriát gyártott, amelyet 40 oldalon keresztül sulykol a védtelen és hiszékeny olvasó agyába, aki természetesen mindezt elhiszi.

³ T. WALDAPFEL I.: i. m. 53.

⁴ OE II. 93. 337.

⁵ Kardos Tibor fordításában ERASMUS: *Balgaság dicsérete*. Bp. 1958. A mű keletkezéséről, értékeléséről: 7–44; Jegyzetek: 161–184; Utószó: 185–186. – 2. kiadás: 1960; 3. kiadás: 1977; újabb kiadás: 1987. – A Szilénosz-szekerénykéről. I. KARDOS, XXIX. fejezet: 79–81. – Szilénosz központi szerepéről vö.: MESMARD, Pierre: *Erasmus ou le Christianisme critique*. Párizs, 1969.

A baj nemcsak az, hogy saját téveszméinek labirintusába kényszeríti a *Balgaság* magyar olvasóit, hanem főleg az, hogy ezek az eszmék teljesen idegenek a mű alkotójától.

Aligha kell bővebb kommentárt fűznünk Kardos marxista ihletésű itt következő mondatához: fordításával választ akart adni „a történeti kritika egy fontos kérdésére, mely egyúttal a szovjet történetírás határozott és egyértelmű válasza is.” (186.)

Ha már kénytelenek voltunk eme „balgaságot” idézni, hadd mutassak rá arra az érthetetlen – enyhén szólva – melléfogásra, hogy miközben a két marxista magyar professzor szolgálai módon a szovjet irodalomtörténetírás százíze szerint manipulálta a *Philosophia Christi* megalkotójának életművét, addig Moszkvában a bakui születésű, magyar származású (1931) Markis Simon előbb orosz nyelven(!) 1971-ben(!), majd magyarul is a nyugati Erasmus-kutatás teljes ismeretével felvértezve remek monográfiával ajándékozta meg a hazai olvasóközönséget. (Gondolat Kiadó, 1976)⁶ Ebben a tudományos apparátussal megírt könyvben éppen az ellenkezőjét olvashatjuk annak, amit Waldapfel és Kardos professzorok állítanak. Markis Simont aligha lehet az ismert egykori kifejezéssel „nyugati elhajlónak” bélyegezni, hiszen az egyetem klasszika-filológia szakát Moszkvában végezte. Ennek ellenére azzal kezdi „Erasmus hagyatéka” című fejezetét, hogy kötelesek vagyunk tudomásul venni: Erasmus teológus volt; és meg kell érteni, hogy félvállról venni, megvetően lenézni minden teológiát („mire ma nekünk a teológia?”) nemcsak ostoba, hanem egyenesen káros dolog” (29.). Kifejti, hogy Erasmushoz és a többi korabeli humanistához, világnézeti alapjaik megismeréséhez csakis teológiai nézeteiken keresztül férközhetünk. Zseniális alkotásaikat nem dobhatjuk „a reménytelenül kivénhedt eszmék és munkák temetőjébe” csak azért, mert a mai korszellem ellenszenvvel viseltetik a teológiával szemben.

Ugyancsak Markis hívja fel a figyelmet, hogy már az is torzításnak minősül, ha Erasmus sok száz alkotása közül mindössze a *Balgaság dicséretét* vagy a *Beszélgetések* néhány fejezetét emeljük ki, és ezeken keresztül akarnánk hiteles képet nyújtani az akkori Európa szellemi fejedelmének és életművének egészéről. Hiszen, ha összehasonlítjuk az *Encomium moriae* című mindössze száz kisalakú oldalon megjelent művét Erasmusnak másfél ezer ívet kitevő hagyatékával, máris kiderül a megtévesztő aránytalanság. Hiába kísérelték meg egyes tudósok Erasmust ún. „egykönyves szerzőnek” (*homo unius libri*) feltüntetni csak azért, hogy ne kelljen róla mint teológusról értekezniök.

Összegezve az eddig felsorolt torzítási kísérleteket, azt kell mondanunk, hogy amíg a harmincas években Erasmus jellembeli fogyatékosságait akarták elhítni a szellemtörténészek, addig a marxista tudósok „fégyvertársuknak” tekintették őt „a feudalizmus és a vele szövetséges egyház leleplezésében”. – Mindkét kísérlet eleve kudarcra volt ítélve, hiszen a tények makacsul ellenálltak, és a fentiek ellenkezőjét igazolták.

A hazai Erasmus-kutatás új feladatai – az elmondottak után – adottak. Senki nem vitatja, hogy az elmúlt évtizedekben is számos kiváló tanulmány, értekezés látott napvilágot Erasmus magyarországi kapcsolatairól. De bármennyire igazolják is ezek a cikkek műveinek hazai recepcióját, vagy az iránta érzett tisztelet és barátság tényét, mindig csak részleteket tárnak fel, de nem alkotnak róla teljes képet. Éppen ennek szükségességére szeretnénk felhívni a figyelmet, mert évtizedekkel maradtunk le a nyugati szakirodalom eredményeitől. Tudnunk kell azt is, hogy az egyre nehezebbé vált latin nyelvű oktatás és ismeretszerzés miatt Erasmus műveit franciára, angolra is lefordították. A jellegzetesen erasmusi latinságot itthon is csupán egy egyre szűkebb kör képes elsajátítani. Márpedig Erasmus életművét a maga teljességében csak műveinek olvasásával, a latinul írt leveleiben található megszámlálhatatlan adat ismeretével lehet megközelíteni. Ez pedig szükségképpen azt jelenti, hogy az említett torzításokat megszüntetni és Erasmusról hiteles képet alkotni csak műveinek szó szerinti ismerete alapján lehet.

⁶ MARKIS Simon: *Rotterdam Erasmus*. Bp. 1976.

Tíz évvel ezelőtt ez a cél vezetett Erasmus egyik legismertebb művének, az európai fejedelmek felelősségét elemző ún. „királytükörnek”, az *Institutio principis christiani* c. könyvének magyarra fordításával.⁷ Kettős célt tűztem magam elé. Egyrészt rá akartam mutatni, hogy mily szoros szálak fűzték a budai udvart és a hazai humanistákat Európa szellemi irányítójához, Erasmushoz –, másrészt be akartam mutatni Erasmus másik arcát, a *Respublica Christiana* egységéért küzdőét aki a *Philosophia Christi* újkori megfogalmazója és a devotio moderna, a világi híveket is megmozgató vallási mozgalom legműveltebb apostola volt. Minthogy Győrött, a Székesegyházi Könyvtárban őrzik XII.II.15 bejegyzés alatt a bázeli kiadású és a világhírű Frobeniusnál nyomtatott („apud Jo. Frobenium Mense Maio An.M.D.XVI.”) *Institutio* ama példányát, amely minden bizonnyal a budai királyi könyvtár tulajdonában volt, érthető, hogy az Európa Kiadó segítségével ezt a példányt vettük a kezünkbe, hogy a kiváló klasszika-filológus, Csonka Ferenc fordításában magyar nyelven közkinccsé tegyék. A könyvészeti ritkaság nemcsak azért keltett feltűnést, mert az előzéklapról, Frobenius nyomdai jelvényéről készült klisé másolatát is tartalmazza, hanem mindenekelőtt azért, mert a királyi possessor bejegyzését is közli. Tudniillik a győri példány első lapján ez olvasható: „Sum Johannis Regis Electi Hungariae”. Feltételezéseink szerint ez a könyv – amelynek szintén megvan a maga külön története – a királyi nevelőnek, Piso Jakabnak éppúgy kezében volt, mint a Szapolyai család bármelyik tagjának. Kortársak feljegyzéséből tudjuk, hogy míg Budán, majd Gyulafehérvárott Szapolyai János és fia, János Zsigmond lapozta ezt a különben is nagy becsben tartott könyvet, addig Bécsben Ferdinánd királynak is egyik kedvelt olvasmánya volt. Mindez azonban nem zárta ki, hogy Erasmus tanácsa ellenére, ne támadja meg az amúgyis ezer sebből vérző Magyarországot.

Mindenesetre a már második kiadást megért és az „év legszebb könyveinek” lajstromára került *Institutio principis christiani* magyar fordítása áttörést jelentett a hazai Erasmus-kutatás területén. Rávilágított ugyanis Erasmus egyéniségének legmarkánsabb vonására, a teológuséra, aki az Evangélium mérlegére helyezt mindent és mindenkit, legyen az maga a császár, vagy Európa bármelyik – jelenleg éppen egymás ellen hadakozó – uralkodója. *A keresztény fejedelem neveltetése* c. mű lényegét tekintve bemutatja azt az Erasmust, akit mindenki Európa, vagyis a *Respublica Christiana* élő lelkiismeretének tartott.

A következő feladat Erasmus legkedveltebb, legtöbb nyelvre lefordított teológiai ihletettségu „zsebkönyvének”, az *Enchiridion militis christianiani* magyar kiadása lesz. „A keresztény lovag kézikönyve” 1504-től bejárta egész Európát, bizonyára azért mert ez az új hangvételű lelki-olvasmányoknak szánt, kis formátumú könyvecske a modern jámborságnak, a devotio moderna lelki mozgalomnak olyan írása, amely elsősorban nem a papoknak, hanem a világiak számára készült. *A Bibliotheca Belgica* adatai szerint már a 16. században 133 kiadást ért meg, és már Erasmus életében nyolc nyelvre fordították.

Jellemző különben, hogy az *Enchiridion*nak 1627-ben – tehát 123 évvel az első latin nyelvű kiadása után – magyarul is megjelent fordításáról T. Waldapfel sem, Kardos sem tud.⁸ Pedig Rákóczi György famulusának, a református Salánki Györgynek „az keresztény vitézséget tanító kézben viselő könyvecskéje” irodalmi szenzációnak minősül, mert református létére a „pápista” teológusnak, Erasmusnak a katolikus papnak művét adja a protestáns magyarok kezébe: „mellyet mostan újonnan deákbul Magyarra fordított, és hazájához való szeretetibül közönséggé tött...”

⁷ ROTTERDAMI ERASMUS: *A keresztény fejedelem neveltetése*. Bp. 1987. Fordította: CSONKA Ferenc. Az utószót írta: BARLAY Ö. Szabolcs.

⁸ Vö.: KLANICZAY Tibor: *Un épisode de la postérité d'Érasme: l'„Enchiridion” hongrois (1627)*. = *Revue de Littérature Comparée*. Paris, (52.) 1978, 185–193., – és Uő: *Egy epizód Erasmus utókoráról: A magyar Enchiridion*. In: *Pallas magyar ivadékai*. Bp. 1985. 129–137, 305–306.

A fordítást Rákóczi György szorgalmazta, amint ezt a bevezetésben Salánki György külön megemlíti. Érdekessége még az is, hogy az Erasmus nevet Rézmánnak fordítja és a magyar szöveget „Lugdunom-ban nyomtatta Wourdain János”.

A készülő fordításnak tehát fontos üzenete van; egyrészt 370 évvel ezelőtt már küszködött egy magyar atyánkfia ezzel a szöveggel –, másrészt újabb bizonyíték birtokába jut a magyar olvasóközönség az Erasmus-kép hitelesítésével kapcsolatban. Hiszen aki ezt az erasmusi *Imitatio Christit* a kezébe veszi, igazolva látja, hogy írója valóban teológus, méghozzá az újkor nyelvét, lelkületét értő „modern” gondolkodó, ugyanakkor a görög-latin kultúra és klasszika-filológia legműveltebb teológusa. Valósággal forradalmasította a hívek lelki életét.⁹ Szerinte ugyanis a jámborság nem foglalkozás, hanem minden keresztény számára természetes és kötelező életforma, nem igényel külön épületet (kolostort, zárdát), vagy bárminemű külsőséget, külön ruhát. Mindenki lehet „miles christi”, vagyis keresztény lovag. Ennek a laikus krisztológiának volt utolérhetetlen szószólója és teológusa Rotterdami Erasmus.

BARLAY Ö. SZABOLCS

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1995/96. évi új külföldi beszerzései
(Könyvészet, könyvtári szakirodalom)

- ABY, Stephen H.: *Sociology. A guide to reference and information sources.* Littleton/Colorado, Libraries Unlimited, 1987. XV, 281 p. (Reference sources in the social sciences series.)
- Alternative publications. A guide to directories, indexes, bibliographies and other sources. Ed. by Cathy Seitz WHITAKER. Jefferson/N. C. – London, McFarland, (1990). 90 p. Bibliogr.: p. 67–69.
- BAUM, Christina D.: *Feminist thought in American librarianship.* Jefferson/N. C. – London, McFarland, (1992). XII, 180 p. Bibliogr.: p. 165–173.
- Bibliographie der deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft 1991. Bd 31. Bearb. von Doris MAREK–Susanne PRÖGER–Wilhelm R. SCHMIDT. Frankfurt am Main, Klostermann, (1993). XXXII, 826 p.
- Bibliographie der deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft 1992. Bd 32. Bearb. von D. MAREK–S. PRÖGER–W. R. SCHMIDT. Frankfurt am Main, Klostermann, (1994). XXXI, 775 p.
- Bibliographie der deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft 1993. Bd 33. Bearb. von D. MAREK–S. PRÖGER. Frankfurt am Main, Klostermann, (1994). XXXI, 765 p.
- Bibliographie der deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft 1994. Bd 34. Bearb. von D. MAREK–S. PRÖGER. Frankfurt am Main, Klostermann, (1995). XXXI, 820 p.
- British national bibliography 1994. (Boston Spa, Wetherby), The British Library, (1995). Vol. 1. Classified sequence. [6], 1519 p. Vol. 2. Indexes. V, 1522–3504 p.
- British national bibliography 1995. (Boston Spa, Wetherby), The British Library, (1996). Vol. 1. Classified sequence. V, 1310 p. Vol. 2. Indexes. [2], 1312–2990 p.
- CLARKE, Peter B.: *Finding out in education. A guide to sources of information.* 2. ed. Harlow, Longman, 1993. IX, 228 p.
- Cumulative book index. A world list of books in the English language 1995. Ed. by Nancy C. WONG. Assoc. ed. Donald M. CANNON. New York, The H. W. Wilson Co., 1996.

⁹ KOHLS, E. Wilhelm: *Die Theologie des Erasmus.* I–II. Basel, 1966. – BOROS László: *Rotterdami Erasmus.* = Műhely 1991. 34–40. – VIDA István: *Erasmus helye és a humanizmus esélyei.* = Katolikus Szemle (Róma) 1972. 414–424.